

Щербина В.В.

УДК 316.2

ТЕОРЕТИЧНА РЕФЛЕКСІЯ З.БАУМАНА ЩОДО СИТУАЦІЇ ПОСТМОДЕРНУ

*Суспільство позбавлене опори...
 Ніщо більше не є непохитним.
 Звідси і хаос деяких демократій,
 їх аморфність і нестабільність.
 Саме тому наше життя піддається різким змінам,
 невлаштоване і нелогічне.
 Еміль Дюркгейм.*

Постановка проблеми. В останні десятиріччя у науковому та культурному житті багатьох розвинутих країн все більш помітним є особливе світосприйняття, що одержало назву постмодернізм. Постмодернізм вважається наслідком постіндустріального суспільства, реакцією на модернізацію, що породила розчарування у можливостях науково-технічного прогресу, відчуття безсилля науки, невіри у розумність існуючого порядку. У людства виникають запитання: «Чим був постмодернізм для нашої (XX - початок XXI ст.) епохи? Які зміни він приніс?» Американський літературознавець І. Хасан продовжує цей ряд запитань: «Що чекає нас після постмодернізму?» Звичайно відповідей на ці запитання ніхто не знає, адже ми ще не усвідомили, чим був та лишається постмодернізм, але запитання мають здатність притягувати відповіді.

Фіксація у свідомості людей симптоматики кризи модерну дозволяє одним дослідникам вважати постмодернізм своєрідною хворобою суспільства, його аномією, іншим – ступенем еволюції соціальної реальності, а деяким взагалі констатувати «смерть суспільства». В літературі такий стан було зазначено як постмодерністська ситуація, як коментар до повсякденності. Е.Гідденс обґрунтував появу постмодернізму «втомою від прогресу». М.Епштейн визначає пост-модерн як добу або новий стан, досягнутий індустріальним суспільством. За У. Еко, постмодернізм – не фіксоване хронологічно явище, а певний духовний стан, властивий представникам різних епох: «У кожній епохи є власний постмодернізм». Говорячи про пост-модерн, необхідно згадати Ж. Бодрійяра та його тезу про «зникнення реальності» й заміні її симулякром.

Осмилення поняття «пост-модерн» перебуває у стані постійного розвитку. Концепцій, які намагаються його пояснити, на сьогодні в країнах Заходу існує майже стільки, скільки там є університетів і професорів-гуманітаріїв. Але характер різниці між епохами модерну і постмодерну сьогодні вже недостатньо розглядати на рівні нюансів, виникає потреба у глобальному осмиленні сучасного світу і проблеми ідентичності людини.

Одним із головних теоретиків чи навіть «пророків» доби постмодерну вважається Зігмунт Бауман – англійський соціолог польського походження, який доклав великих зусиль щодо створення соціологічної теорії постмодернізму, зробивши фундаментальну ревізію її предмету та основним категоріям.

Метою статті є дослідження методологічних засад нової соціології, на прикладі творів З.Баумана, щодо оцінювання евристичного потенціалу сучасної соціології постмодерну.

Основна частина. «Що постмодерна теорія повинна відкинути насамперед, – починає він свої міркування, – так це посилення на «організмичні» передумови, тотальну врівноваженість соціальних систем, їх принципову координованість і закрити на саму себе тотальність з належною мірою внутрішньої пов'язаності, погодженості чи нестримним прагненням до неї, поєднаною органічними внутрішньо між собою взаємозалежними зв'язками, націленими на їх подальшу ще більшу взаємну пов'язаність і рівновагу» [1, р.118]. Насправді ж, і саме з цього має розпочинати соціологія свій аналіз, суспільство є скоріше **калейдоскопічний набір різнорідних елементів**, достатньо відмінних між собою і достатньо автономних у своїх можливостях. Завдяки цьому можна розглядати соціальну систему скоріше неврівноваженою нестійкою, з непередбачуваною траєкторією руху. Бачити подібну систему доцільним утворенням є глибоко помилковим, недоцільним в теорії і загрозливим у суспільному прaxisі.

Далі, постмодерністська соціальна теорія також має бути вільною від таких метафор, як «прогрес», «історична еволюція», «сене історії» і т.д. Вони засновані чи відштовхуються, скоріш за все, від деяких локальних зрушень чи випадкових соціальних трансформацій, які ні в якому випадку не визначають загальний вигляд глобального суспільства чи навіть його окремих достатньо крупних частин. Їх вплив на загальний порядок, інтеграцію, урівноваження, вдосконалення ні в якому випадку не змінює загального руху соціального цілого, яке скоріше нагадає броунівський рух, аніж впорядковану системність чи системну впорядкованість частин. В контексті таких міркувань фундаментальною властивістю постмодерної ситуації є абсолютна недетермінованість і глобальна невизначеність, як щодо минулого, яке є лише штучною конструкцією, так і щодо майбутнього, яке є, в кращому випадку, марною надією, чи то лише соціологів, чи людства в цілому.

Отже, постмодерністська концепція суспільства може, і це в кращому випадку, бути задоволеною використанням таких понять як «система», в її звичайному, ортодоксальному значенні, тобто як визнання того простого факту, що ціле – більше його частин, а колективна дія помітніша і впливовіша за наслідками, аніж індивідуальна. Тому було б краще і продуктивніше взагалі відмовитись від поняття «суспільство», маючи на увазі, що воно не позначає ніякої достатньо впорядкованої цілісності, а взяти на озброєння більш точний термін «суспільність», «соціальність», тобто такі поняття, які супроводжують, а не визначають

апріорі соціальну модальність як діалектичну гру залежності і свободи. Завдяки такому підходу соціологи нової постмодерної формації більш результативно можуть зосередитись на механізмах гомогенізації (в даному випадку – уподоблення одного іншому) суспільства через розв'язання назрілих в ньому проблем. Діючи таким чином, вони краще зможуть зрозуміти внутрішню природу «гобсівської ситуації» (війни всіх проти всіх) і пом'якшати її негативну дію через подолання «острівків» збурення, неврівноваженості і конфліктів.

Тут, власне, у прихильників постмодернізму заперечення перейшло в твердження за принципом «від того до того ж». Бо все це власне вже описано в теорії соціальних систем Парсонса, тільки іншими словами і трохи з іншою акцентуацією: у Парсонса мова йде про зміни в глобальній соціальній системі, а у Баумана – в її локальних, окремо взятих і випадково утворених соціальних ситуаціях [1, р.12; 2].

Щоправда, сам Бауман вважає, що такий підхід містить у собі певну принципову новизну. Адже таким чином, за його думкою, акцентуація робиться не на структурах і навіть не на функціях (як у Парсонса), а на процесах та акторах. Цим також знімається анонімність і деперсоніфікованість структурного функціоналізму, який в кращому випадку від системи спускається до ролі, інтерпретованої як динамічний аспект статусу, в результаті чого навіть в реальних діях, соціальній динаміці ніяк не з'являється людина, особистість чи навіть окремий індивід. На цій підставі Бауман стверджує, що постмодернізм долає «класичну» соціологію, зокрема – «парсонізм», вводячи в аналіз дію та її суб'єкта чи агента, а також його «соціальні операції», де соціальна ситуація стає територією взаємодії свободи і необхідності. В результаті такої трансформації дія стає можливою, осмисленою, ідентифікованою. Через мотивацію і передбачення з'являється той життєвий проект або «справа життя» (business of life), завдяки чому діючі агенти через вибір свого проекту і протистояння проекту інших утворюють деяку мережу стосунків, уступок, протистоянь і залежностей, завдяки чому суспільність само конституюється, із потенціального переходить в дійсний стан, тобто стає власне суспільством. Отож, соціабельність співіснування, само конституювання і само групування, само збирання (self-assembly) займають, на думку Баумана, в постмодерністській концепції суспільства центральну роль, яку класична ортодоксія відводила «суспільству», «нормативному порядку», «групі» чи «соціогруповій структурі», «соціалізації» і «контролю» [1, р.124]. Тут на нашу думку, має місце помилкове ототожнення сучасної або «класичної» соціології виключно зі структурним функціоналізмом, що не зовсім так, а суспільства – із соціальним порядком, що також не так.

В результаті таких передумов, фактажу та його осмислення, постає певний образ пост-сучасного суспільства. Воно виглядає як складний комплекс, або внутрішньо впорядкована у своїх частинах система, найбільш суттєвими рисами якої є: (1) непередбачуваність функціонування чи (та) смислу; (2) відсутність контролю над нею якихось зовнішніх чи внутрішніх факторів або, щонайменше, неможливість їх чітко фіксувати чи однозначно описати.

Сказане дозволяє здійснити ряд важливих висновків, які щодо подальших міркувань можуть мати методологічний смисл. З них випливає, що системність зовсім не зводиться та і не може бути ототожнена із започаткованою ще О.Контом і надалі широко використовуваною всіма без винятку функціоналістами організаційною метафорою. Відкидаючи метафору організму ми разом з цим відкидаємо і структурно-функціоналістську концепцію суспільства та використовувану нею методологію. Співучасники соціальних процесів і взаємодії в результаті такої операції перестають виглядати маріонетками, діяльність яких повністю підпорядкована і визначена зовнішніми обставинами і жорстко детермінована причинно-наслідковими зв'язками. Натомість на передній план виходять **соціальні актори**, їх суб'єктивний стан, мотиваційна структура та свідомо визначені переваги. Відповідно до цього не варто більше поділяти суспільні чинники на об'єктивні і суб'єктивні, необхідні і випадкові, значимі і мало значимі, визначальні і наслідкові, – всі вони в деякій конкретній досліджуваній ситуації можуть виявитися тим або іншим. В принципі такий підхід цілком можливий, але він зовсім не виключає автоматично всі інші підходи.

Постмодерна суспільність є, за твердженням З. Баумана, органічним, а не механічним комплексом, щонайменше, завдяки двом обставинам:

(1) будь-яка доступна аналізу соціальність не є і ніколи бути не зможе деяким пов'язаним у своїх частинах цілим, назавжди упорядкованим завдяки існуванню якогось домінуючого фактору, будь-то історична особа, група, формальна організація чи якийсь знеособлений продукт на манер ідеології, міфу, утопії, заклику, програми чи чогось іншого у цьому ж роді. Тобто суспільність, соціум, хоч і мають деяку **видимість** впорядкованості і поєднання частин, тим не менше не має властивості бути завершеною організацією, особливо такою структурою, яка керується, управляється і направляється з одного або декількох обмежених у числі центрів.

(2) Всупереч окремим відносно впорядкованим сегментам, суспільство як деяка тотальність є випадковий комплекс випадкових процесів, пов'язаних між собою випадковими зв'язками і відносинами. Самі ж соціальні суб'єкти настільки відмінні між собою діями, засобами, можливостями і обставинами, що навіть окремо взяті соціальні ситуації ніколи не вдається описати і пояснити повним і вичерпним чином. Елементи будь-якої ситуації задля цього занадто зовнішньо і формально між собою пов'язані, занадто зайняті реалізацією своїх власних намірів, планів і потреб, занадто байдужі один до одного і при тому, занадто незалежні у своїх діях [1, р.128-132]. В принципі з цим також можна було б погодитись і прийняти як керівництво до дії, якби тут не проглядався такий відверто агресивний анти-парсонізм.

Така взаємна автономність означає, що суб'єкти, діючи, соціальні агенти лише частково об'єктивно і суб'єктивно втягнуті в одну і ту ж ситуацію і беруть в ній співучасть лише досить поверховим і в більшості випадків формальним чином. Врешті-решт не лише тому, що не можуть повністю і вичерпним чином поєднати свої наміри і цілі, але й поділити чи об'єднати використовувані при цьому ресурси. Для них всі

інше – не більш, ніж сукупність можливостей і часткових обмежених перспектив, як також проблем, незручностей і всіляких обмежень. Ідеальна соціальна ситуація в цьому контексті є для них така, де має місце максимум можливостей і мінімум проблем, інакше кажучи – максимум набутків і мінімум витрат. В результаті такої моделі соціальної взаємодії всі колективні, персональні чи формальні суб'єкти (агенти дії) виявляються дещо усіченими, узагальнено стандартизованими, де всі мають свій умовно половинчастий набір маленьких вигод, набутків і побутово-домашніх перемог, як також своїх таких же безбарвних і посередницьких поразок і страждань. В результаті такої мережі середньо-пересічних стосунків і взаємодії виникає хронічно невизначений потік подій, ситуативно задана очевидність і зрозумілість яких приховує їх дійсний внутрішній смисл та робить їх глобально заплутаною і заплутуючою. Соціальні діячі в ній не можуть адекватно і зрозумілим чином визначити суть чужих та своїх дій; вони відчувають себе маріонетками в чужій грі, сценариста і постановника якої вони не бачать, а скритого і таємничого задуму не розуміють.

При цьому вони втрачають свою власну ідентичність, як також ідентичність своїх співдіячів. Їхні дії видаються їм випадковими, необґрунтованими, невмотивованими, а тому чужими, агресивними і загрозливими. Наслідком такої взаємодії виступає ситуація, коли власний життєвий проект (life project), тобто стабільна життєва орієнтація на зрозумілу перспективу, перманентна зрозуміла самоідентичність, стійке розуміння себе, ситуації та «інших», трансформується в нескінченно стурбоване і невизначене само конституювання незрозумілим навіть самому собі задумом, в незрозумілих обставинах і з мало зрозумілою кінцевою перспективою.

Тут, між іншим, виникає один парадокс, який не лише засвідчує, але й чудово висвічує всю внутрішню суперечливість постмодернізму як методології і технології дослідження. Спочатку вони «зривають маску» з раціоналізму, безпощадно і досить агресивно критикують його з усіх сторін, відмовляють у праві на продуктивне дослідження суспільства, щонайменше – його постмодерної ситуації. А потім, зіткнувшись із внутрішніми суперечностями цього суспільства, його не завжди очевидними і зрозумілими суперечностями і не виробивши у зв'язку з нехтуванням раціональним мисленням адекватного наукового-аналітичного апарату, починають гніватись на неймовірну складність предмету дослідження, його закритість, складність і внутрішню неочевидність, впадають у відчай і розпач.

За умов такої всезагально-глобальної невизначеності, сумнівів і непевності єдиним зрозумілим, самоочевидним і доступним сприйняттям та усвідомленням із цього соціального виявляється лише одне, найменш соціальне явище чи предмет – **людське тіло** і заключені в ньому природні потреби, спонуки, прагнення та імпульси. Воно відносно стабільне, його «життя» зрозуміле і очевидне, воно фактично і є те саме життя, яке людина безнадійно прагне віднайти в соціальних актах, які при більш близькому розгляді виявляються зовсім і не життям, а скоріше деякою його фікцією. Тоді як «життєвий проект» людського тіла визначений наперед і не лише в загальному досить туманному значенні, а конкретно, у вигляді періодів чи фаз особистої біографії з достатньо зрозумілим, хоч і не дуже приємним і радісним кінцем. Як стверджують філософи-екзистенціалісти, наше життя є рухом до смерті, і саме це визначає його смисл і порядок.

Тут пост-модерністи досить близько сходяться з екзистенціалістами. Але не лише вони. Таку ж перспективу для себе знаходять інтеракціоналісти, прихильники теорії соціального конструювання реальності, феноменологи, символісти [3, р.215-244]. Скоріш за все, це пояснюється певними специфічними рисами постмодерного суспільства. В якийсь мірі це може також свідчити про переломний, трансформаційний період сучасної історичної еволюції. І в цьому значенні в західних промислово розвинутих суспільствах та сучасному українському суспільстві є подібність і точки зіткнення, що дозволяє однібічне (з нашого боку) чи двостороннє (з обох боків) запозичення дослідницьких технологій і соціального пр�ксису.

Як орієнтаційна модель поведінки самовизначання (можна також: самоконституювання, самоорганізація, само менеджмент [4, с.23-35] і т.і., англійською – self constitution) важко конкретизувати та перетворити в реальну дію у зв'язку із складністю і невизначеністю ситуації дії, а також деякою автономністю самого суб'єкта дії щодо кожної із таких ситуацій. Така перманентна недетермінованість як ситуації, так і суб'єкта дії породжує **перманентну амбівалентність**. Будь-яке явище навколишньої дійсності в будь-який момент може стати причиною, активним чинником, сприятливою обставиною або несприятливою перешкодою. Евристика прагматичної дії тому змушує її суб'єкта віднаходити найкращу із можливих найближчих дій. Проте екзистенціальна модальність ситуації є лише одна із невизначеностей, поруч з обмеженням пізнання та усвідомлення, плинністю ситуації, відсутністю очевидних факторів впливу. Тому ідентичність актора як суб'єкта дії постійно піддається різноплановим впливам, не дозволяючи набути чіткості, однозначності і адекватності своїй сутності на різних етапах реалізації задуму.

В принципі така ідентичність могла б бути конструйована за наявності певного проекту, відповідного і адекватного поставленій меті, проте різноплановість окремих відрізків дій цього не дозволяють. Тому доводиться діяти методом «спроб й помилок». Суперечливість ситуації посилюється ще й тим, що на кожному конкретному відрізьку руху немає можливості звирити пройдений шлях із кінцевою метою за причин відсутності надійних критеріїв перевірки. Це підриває надійність і ефективність самоконституювання та (чи) дієвого епізоду чи доцільності кожного відрізьку руху самореалізації. Основна суперечність тут полягає в тому, що ефективність окремих епізодів дії не гарантує реалізації кінцевої мети; досягнення кінцевої мети не обов'язково передбачає ефективності кожного.

Саме цим самоконструювання, за виразом З.Баумана, відрізняється від самопроєктування як взагалі розрізняються між собою задум, проект та їх реалізація. Тому за Бауманом, немає ніяких підстав розглядати

самореалізацію в поняттях розвитку, самовдосконалення, прогресу чи щось у цьому роді. Єдине, що можна сказати в цьому випадку з достатньою певністю, що з особою відбуваються якісь зміни.

І знову-таки доводиться і в цьому випадку звертатись до тіла. Саме в цій царині процес самоконститування можна фіксувати, описати, виразити, закріпити і окреслити з достатньою упевненістю, точністю і очевидністю. З цих же самих причин можна констатувати, що саме тілесні зміни досить часто, якщо не постійно, приймаються до уваги в якості як цілей, так і критеріїв досягнуваності. Це ж саме є тим, що взагалі привертає увагу соціального довкілля, завдяки чому вони взагалі фіксують наявність та ідентичність будь-якого окремо взятого суб'єкта дії. Тому не дивно, що культивування тіла привертає до себе куди більше уваги, ніж, наприклад, розвиток інтелекту чи вдосконалення духу, а наявність в побутовому (і не тільки) спілкуванні тематики структури їжі, фізичних вправ, пошуків «свіжого» повітря, як також алкоголізму, наркоманії, вагітності, родів і т.д. явно переважає всі інші. Завдяки цьому медицина як «завідувач» тіла, поруч із продуктовими магазинами, ресторанами, закладами швидкого харчування, стадіонами, фізкультурною, спортом і т.д. явно домінують у сучасному соціальному впливу, орієнтації «спеціалістів з душі», підпорядковуючи своєму впливу все більше аспектів людської поведінки: харчування, любовних стосунків, ціннісних орієнтацій, навчання, виховання і т.д., в тому числі політику, державне і муніципальне управління, де зайняття тих чи інших посад все більше визначається сприйнятливою зовнішністю і тілесною досконалістю. Церква, школи, університети та інші традиційні «заклади благопристойності» під тиском цих нових обставин поступово зсуваються на соціальну периферію.

Висновки. Соціальна криза породжує й кризу соціологічну. Звідки виникає нагальна потреба у ревізії предмету соціології та її методологічного й термінологічного апарату. Відкидаючи метафору організму, системи, Бауман відкидає разом з цим структурно-функціоналістську концепцію суспільства та використану ним методологію, замість якої висуває: локальну соціальність, що розуміється як повсякденність, що й складає предмет соціології; розуміння соціології як коментарю до повсякденності, особливу практику означування соціальності; абсолютну недетермінованість і глобальну невизначеність минулого й мабутнього, як наслідок – сенсуалізацію, відродження цінності тіла, видовища і насолоди, що значить регресію до архаїки.

Джерела та література

1. Bauman Z. *Intimations of Postmodernity*. – London : Routledge, 1992. – 187 p.
2. Parsons T. *The Social System*. – London : Routledge, 1951 – 241p.
3. Glassner B. *Symbolic Interaction and Body // Symbolic Interaction and Cultural Steadies*. – Chicago London : univ. Press, 1990. – 284 p.
4. Лукашевич Н. П. *Самоменеджмент : Теория и практика*. – К. Ника – Центр, 2007. – 339 с.